

А. А. Станкевіч

СІНТАКСІЧНЫЯ СРОДКІ ВЫЯЎЛЕНЧАЙ ВЫРАЗНАСЦІ: ПАРЦЭЛЯЦЫЯ І ПАРЭНТЭЗА Ў ПУБЛІЦЫСТЫЧНЫМ ДЫСКУРСЕ

У артыкуле на матэрыяле сучаснай публіцыстыкі аналізуюцца парцэляцыя і парэнтэза як прыёмы экспрэсіўнага сінтаксісу, вызначаецца іх структура, граматычная характарыстыка, сінтаксічная роля і стылістычныя функцыя.

Публіцыстычны дыскурс, які характарызуецца спалучэннем інфармацыйнай і прагматычнай функцый, займае адметнае месца ў сістэме функцыянальных стыляў і актыўна выкарыстоўваецца ў грамадска-палітычным жыцці краіны. Ён вызначаецца папулярнасцю, вобразнасцю, палемічнасцю выкладу, яркасцю выразных сродкаў станоўчай або адмоўнай экспрэсіі [1, с. 243]. Адметнасцю публіцыстычнага стылю з'яўляецца выкарыстанне лагічна-абстрактнай, або навуковай, і эмацыянальна-вобразнай, або мастацкай, формы адлюстравання аб'ектыўнай рэчаіснасці [2, с. 443]. У сувязі з гэтым сістэму разгорнутых доказаў публіцыстычнага дыскурсу арганічна дапаўняе сукупнасць разнастайных сродкаў выяўленчай выразнасці, якія выкарыстоўваюцца на розных моўных узроўнях – лексічным, лексіка-семантычным, словаўтваральным і сінтаксічным. У сістэме сінтаксічных сродкаў выяўленчай выразнасці сучаснай публіцыстыкі актыўна ўжываюцца т. зв. фігуры размяшчэння і перастаноўкі, якія, на першы погляд, парушаюць сінтаксічную структуру выкладу, але садзейнічаюць лагічнаму выдзяленню асобных сегментаў выказвання, актуалізуюць і ўдакладняюць яго змест, павышаюць экспрэсіўны патэнцыял маўлення. Да такіх фігур адносяцца таксама парцэляцыя і парэнтэза.

Парцэляцыя (франц. *parcelle* “частка”) – фігура маўлення, пры якой асобныя члены сказа разглядаюцца як самастойныя і адасабляюцца ад цэлага знакамі прыпынку або інтанацыйна. Галоўная функцыя парцэляцыі – выдзяленне пэўнага элемента выказвання з мэтай узмацнення яго сэнсу: *Па дарозе едуць машыны, павозкі, ідуць салдаты. Групкамі і па аднаму. Раненыя і здаровыя, усе ад Дняпра. Усе хмурныя, стомленыя* [І. Мележ]. Як адзначаецца ў навуковай літаратуры, парцэляцыя – спосаб маўленчага прадстаўлення адзінай сінтаксічнай структуры – сказа – некалькімі камунікатыўна самастойнымі адзінкамі – фразамі [3, с. 369]. Парцэляцыя сінтаксічнай структуры сказа ў вусным маўленні перадаецца пры дапамозе інтанацыі, у пісьмовым тэксце выражаецца графічнымі паказчыкамі – знакамі прыпынку.

Парцэляцыя, якая перадае асаблівасці размоўнага маўлення, – спантаннасць, непадрыхтаванасць і непасрэднасць выказвання, з’яўляецца своеасаблівым прыёмам экспрэсіўнага сінтаксісу. Яна ўзнаўляе працэс абдумвання зместу: *Прышла позняя восень. Сухая, з марозам, з чыстым небам* [І. Пташнікаў], паказвае паслядоўнасць думак, якія выражаюць сэнс выказвання: *У свеце многа паэтаў. Самых розных. Сярод іх няма слаўтых, выдатных, вялікіх. Нават геніяльных. Але не было і няма паэта, які б так кроўна быў звязаны са сваім народам, жыў яго думамі, клопатамі і марамі, як Янка Купала* [Б. Сачанка], удакладняе характарыстыку прадмета размовы: *Першы быў Пятро Клімук. Хлопец з Брэстчыны. Сінявокі і ўсмешлівы. Прыгожы і абаяльны. Просты і сардэчны* [М. Гіль].

Паколькі парцэляцыя дадаецца да асноўнага сказа як асобны структурны элемент, яна стварае ўражанне паступовага, нарастаючага развіцця думкі, непасрэднасці маўлення. Гэта ў цэлым надае выказванню экспрэсію размоўнасці, узмацняе ўздзеянне на адрасата: *І вось летась часопіс “Нёман” змясціў у сакавіцкім нумары “Аповесць пра сябе” Б. Мікуліча. Усяго, што ёсць у гэтым творы, не перакажаеш. Трэба чытаць. Чытаць ад першага слова да апошняга, чытаць уважліва. І думаць, думаць* [Б. Сачанка].

Знешне самастойная частка выказвання, парцэляваная канструкцыя як сінтаксічная адзінка не можа існаваць асобна, яна цесна звязана з кантэкстам і можа быць зразумелай толькі ў сувязі з усім выказваннем. Па гэтай прычыне парцэляты найчасцей знаходзяцца ў кантактнай пазіцыі адносна базавай часткі сказа: *Нават творчасць яго [А. Макаёнка – А.С.] – камедыі, фельетоны, артыкулы – гэта таксама не што іншае, як яго спрэчкі. З людзьмі, з часам, з жыццём, з заведзенымі і ўстаялымі парадкамі, з самім сабою* [Б. Сачанка]. У некаторых выпадках можа быць і дыстантная пазіцыя ў дачыненні да сэнсава звязаных з імі членаў сказа: *Спыніліся ў нейкім сяле, каля школы. Рушылі ў школу, у пустыя, вялікія класы. Без сілы валімся на падлогу. Спаць, спаць...* [І. Мележ]. Парцэляваныя сегменты нярэдка падвяргаюцца інверсіі, якая ўзмацняе іх экспрэсіўнасць.

Парцэлявацца могуць розныя члены сказа. Пры гэтым падкрэсліваюцца пэўныя якасці, уласцівасці прадмета размовы: *Цяпер працуе шматгаліновае выдавецтва Беларускай Савецкай Эцыклапедыі імя Петруся Броўкі. Створанае ім, згуртаванае і загартаванае, узнятае на высокую навуковую ступень* [С. Грахоўскі]; дзеянне: *Хутка закоціцца сонца. Яно ўжо не грэе. Так толькі вісіць над самым Наддацкім борам, спачывае, як касец напрацаваўшыся* [І. Пташнікаў]; аб’ект дзеяння: *Усе яны [расліны – А.С.], калі ўважліва ўдумацца, пахнуць толькі зямлёю. Ды яшчэ, можа, сонцам, небам, ветрам і ўсімі чатырма порамі года ...* [Я. Сіпакоў]; спосаб дзеяння: *Пакуль пісаў гэта, зашчабяталі ластаўкі. Густа, дружна і міла* [Я. Брыль]. Як паказваюць прыклады, даволі часта ў парцэляцыі

ўдзельнічаюць аднародныя члены сказа. Парцэляваная група аднародных членаў сказа дазваляе градуіраваць ступень праяўлення дзеяння, якасць або акалічнасць прадмета размовы, прадставіць іх па “частках”, перадаць перарывістасць, паэтапнасць працэсу выражэння думкі [4, с. 254].

Паводле развітасці сінтаксічнай структуры вылучаюцца простая і складаная парцэляцыя. У склад простага парцэляцыі ўваходзіць асобная моўная адзінка або словазлучэнне: *Нарэшце прыйшла вясна. Цёплая, сонечная, доўгачаканая* [І. Пташнікаў]. Складаная парцэляцыя ўяўляе сабой просты сказ, развіты або неразвіты: *Гэта быў страшны малюнак. Голы, роўны стэп і абозы, людзі, што кружаць у паніцы. Сярод выбухаў, якія ўсё злей шматуюць стэп. Якія ўсё ўразаюцца ў людскую мітусню* [І. Мележ].

Парцэляцыя, як правіла, займае постпазіцыйнае становішча ў адносінах да базавай часткі сказа: *І ўсё ж верыла* [Янішчыц – А.С.]. *У сябе. У сваю паэзію.* [Р. Барадулін]; *Леў Сапега... Што мы пра яго ведаем? Беларуска Савецкая Энцыклапедыя адвяла яму некалькі радкоў петыту. Ні партрэта, ні біяграфіі* [Б. Сачанка];, але ў некаторых выпадках можа стаяць у прэпазіцыі: *Быў. Ёсць. Буду. Таму, што заўжды, як пракляты, Жыву бяздоннай трывогай, Таму, што сэрца маё распята За ўсе мільярды двуногіх* [Ул. Караткевіч].

Парцэляцыю называюць таксама своеасаблівым прыёмам тэкстаўтварэння, які аблягчае ўспрыняцце развітых і ўскладненых сказаў [3, с. 369]. Парцэляцыя, якая ўносіць дадатковыя звесткі пра прадмет размовы, мае рэматызаваны характар і садзейнічае актуалізацыі выказанага зместу, што павышае яе экспрэсіўны патэнцыял. Парцэляваныя канструкцыі дадаткова ўдакладняюць і пашыраюць семантыку як асобных слоў у складзе сказа, так і змест усяго сказа. Яны дазваляюць сканцэнтраваць думку на пэўным прадмеце, яго ўласцівасці або дзеянні, прыцягнуць увагу чытача, надаць выдзеленым словам новае гучанне.

Парэнтэза (грэч. parenthesis “устаўка”) – самастойнае, інтанацыйна і графічна выдзеленае выказванне, устаўленае ў асноўны тэкст як дадатковае паведамленне, тлумачэнне або аўтарская ацэнка: *Апошні раз матчыны песні – у дакладным сэнсе слова – Мележ слухаў 20 красавіка 1976 года на сваім аўтарскім вечары ў тэатры імя Янкі Купалы* [Н. Гілевіч].

Перадаючы розныя дадатковыя звесткі, парэнтэза павялічвае змястоўнае нападненне выказвання і ўзбагачае яго змест: *У кожнага чалавека, які меў шчасце некалі нарадзіцца на нашай зялёнай – такой маленькай і такой неабдымнай – зямлі, абавязкова ёсць свой гошчы, ласкавы і шчыmlіва-непаўторны край, які ў вялікім і шырокім паняцці Радзімы звычайна займае невялікае звыклае месца* [Я. Сіпакоў].

Устаўленае ў асноўны тэкст асобнае выказванне парушае сінтаксічнае адзінства сказа, выдзяляючы такім чынам дадатковае паведамленне, акцэнтуючы на ім увагу адрасата і павышаючы яго маўленчую экспрэсію.

Парэнтэза займае, як правіла, постпазіцыйную пазіцыю, яна размяшчаецца пасля тых членаў сказа, якія патрабуюць тлумачэння або ўдакладнення і суадносіцца з імі як па форме: *Яшчэ адзін штрых, без якога партрэт Мележа – чалавека і пісьменніка – быў бы, на маю думку, вельмі няпоўны – гэта яго незвычайная любоў да народнай песні, да фальклору ў цэлым* [Н. Гілевіч], так і па змесце: *Узбагачэнне – па крупіцы, па каліўцу – нацыянальнай гісторыі – вялікая справа, бо ў дачыненні да гісторыі нават і крупінка праўды – не дробязь* [Н. Гілевіч].

Парэнтэза выконвае ў сказе разнастайныя функцыі:

падае каментарый незразумелых слоў: *У паланачках (маленькія начовачкі правейваць, палаць зерне) чарніцы ў малацэ. Сумна і смачна* [Р. Барадулін];

удакладняе называемыя факты: *Калісьці, а дакладней – без малога сто гадоў назад – першы вялікі, сапраўды народны беларускі паэт Францішак Багушэвіч, раздумваючы аб праклятай долі-нядолі свайго краю і народа, горка і гнеўна пытаўся: “а пакажы ж, ваша, хоць адну ксёнжачку ці аб гаспадарцы, ці так аб жыцці нашым, каб па-нашаму?” Гэта значыць, каб на роднай мове, па-беларуску* [Н. Гілевіч]; *Ёсць розная сімволіка – і ў жыцці і, аднаведна, у літаратуры* (Н. Гілевіч);

канкрэтызуе змест: *Народ сваёй дзяржаве – у асобе яе кіраўнічых органаў – даверыў усё: зямлю, прыроду, лясы і рэкі, сваё здароўе, свае духоўныя скарбы-багаці, і лёс сваёй роднай мовы таксама* [Н. Гілевіч];

робіць дадатковую заўвагу да выказанай думкі: *Гэта пытаецца ў сябе – трывожна і пакутна – чалавек, які ўвесь – да апошняга радка – далучаны да людскіх спраў, да барацьбы за чалавечнасць* [Н. Гілевіч];

акцэнтуюе ўвагу на пэўных абставінах: *Адзін паэт-гастралёр збірае на свае літаратурныя вечары (платныя, прычым) агромністую аўдыторыю, чытае ёй сентыментальна-маралізатарскія “стишкі”.. і мае вялікі поспех* (Н. Гілевіч);

выражае аўтарскую ацэнку: *Адно з галоўных месцаў – і гэта натуральна! – занялі пытанні захавання міру, захавання і зберажэння асяроддзя, у якім мы жывём і якое павінны пакінуць прыгодным да жыцця іншым пакаленням людзей* [Б. Сачанка];

перадае адносіны да паведамлення: *Малодосці спадарожнічае мудрасць. Але, можа, ніхто і нішто, – калі толькі раздумацца, – так не шкадуе сябе, як тая ж малодосць* [Ул. Карпаў].

У якасці парэнтэзы могуць выкарыстоўвацца асобныя словы: *Спрадвечная адмета восені – цішыня – жыла тут* [І. Пташнікаў], словазлучэнні: *Хаця добрыя людзі (неабавязкова знакамітыя) не раз падтрымалі добрым словам завочна – пісьмом ці ў друку* [Н. Гілевіч] і нават сказы: *Нават у мільянераў – а і такія ёсць сярод беларусаў – вільгатнеюць*

вочы, прападае голас, калі яны ўспамінаюць Радзіму, той куточак, дзе нарадзіліся, жылі... [Б. Сачанка].

Парэнтэза графічна выдзяляецца парнымі знакамі: працяжнікамі: *Нам – усім і кожнаму – належыць перабудаваць уласныя настроі думак і погляды, адносіны да сваіх спраў і абавязкаў з тым, каб зрабіць сваю работу больш паспяховай і плённай* [Н. Гілевіч]; дужкамі: *Такія бескарысныя словы (чытай – кнігі) ні вымаўляць, ні друкаваць не трэба – яны пусты гук* [Н. Гілевіч]; коскамі: *Так, пісаць нам, літаратарам, ёсць шмат аб чым* [Н. Гілевіч].

Парэнтэза пашырае змест выказвання, каменціруе яго, перадае адносіны аўтара да тэмы паведамлення, дазваляе выказаць ацэнку апісваемым асобам і падзеям.

Такім чынам, парцэляцыя і парэнтэза, якія актыўна выкарыстоўваюцца ў публіцыстычным дыскурсе, садзейнічаюць актуалізацыі зместу, удакладненню сэнсу выказвання, узмацненню выразнасці маўлення і павышэнню яго эмацыянальна-ацэначнай афарбоўкі.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Русский язык: Энциклопедия / Гл. ред. Ф.П. Филин. – М.: Изд.-во «Советская энциклопедия», 1979. – 432 с.
2. Беларуская мова. Энцыклапедыя / Пад рэд. А.Я. Міхневіча. – Мінск: «Беларуская энцыклапедыя» імя Петруся Броўкі, 1994. – 653 с.
3. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
4. Клюев, Е.В. Риторика (Инвенция. Диспозиция. Элокуция) / Е.В. Клюев: Учебное пособие для вузов. – М.: «Издательство ПРИОР», 1999. – 272 с.